

Щодо конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції

Constitution and legal status of judges of courts of general jurisdiction

Єгорова В.С. Yegorova V.S.

*к.ю.н., доцент факультету соціології і права
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут»*

Розглянуті основні визначення конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції. Зроблені висновки та пропозиції щодо удосконалення правового регулювання в цій сфері.

Рассмотрены основные понятия конституционно-правового статуса судей судов общей юрисдикции. Сделаны выводы и предложения по усовершенствованию правового регулирования в данной сфере.

The basic concept of the constitutional and legal status of judges of courts of general jurisdiction. The conclusions and proposals for improvement of legal regulation in this area are made.

Проведення судової реформи в Україні сприяло формуванню якісно нової системи судів загальної юрисдикції та вдосконаленню порядку здійснення судочинства в Україні. Водночас реалізація судової реформи в Україні виявила й деякі суттєві вади національної системи правосуддя, що зумовила переосмислення питання щодо конституційно-правового статусу суддів у судах загальної юрисдикції.

Аналіз окремих аспектів зазначеної проблеми зустрічається у працях українських дослідників: Маляренко В.Т., Москвіча Л.М., Погоріло В.Ф., Подкопаєв С. В., Прилуцький С. В., Скакун О.Ф., Сірий М.І., Федоренко В.Л. та

інших авторів. Ґрунтовні розробки з проблеми гарантій містяться в дослідженнях російських вчених: Абросимова Е. Б., Богданової Н.А., Витрук Н. В., Кряжков В. О., Лучин В. О. та інші науковців. На жаль, фундаментальних наукових досліджень, безпосередньо присвячених проблемі гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції, обмаль.

Серед учених-правознавців не існує єдиної точки зору щодо поняття правового статусу суддів судів загальної юрисдикції та основних елементів, що утворюють таку юридичну категорію. Не вдаючись до аналізу триваючих нині дискусій вчених-правознавців щодо змісту самої категорії “статус” (від лат. *status* – правове становище (сукупність прав та обов’язків)) зауважимо, що категорія “правовий статус судді” відсутня в чинному законодавстві України. Хоча спроби надати нормативного визначення правовому статусу судді на сьогодні мають місце [1].

Етимологічно слово “статус” тотожне поняттю “становище” (“стан”) когось чи чогось [2,с. 355]. При цьому статус суб’єкта є насамперед певною сукупністю визначених правовими установами його соціальних можливостей, обсяг і характер яких залежить від тієї ролі, соціальної функції, що виконується ним у суспільстві. Тому з метою найбільш повного осмислення сутності статусу судді звернемося до з’ясування його соціальної ролі.

Таким чином, сутність поняття “статус” для всіх суб’єктів тотожна і виражає те, що властиво цілій низці чи роду явищ, а саме – міру свободи, певну можливість поведінки конкретного суб’єкта або соціальної групи. Тобто “статус” передбачає соціально-типові аспекти поведінки. Тому відрізнити статус одного суб’єкта від статусу іншого можливо через з’ясування його місця у системі соціальних відносин шляхом визначення тієї “міри свободи, певної можливості поведінки”.

Більше того, статус носія судових повноважень цілком залежить від становища суду, судової влади в конкретній державі, принципів функціонування суспільства. Саме тому статус судді, на думку О. Б. Абросимової, в державі, суспільстві в цілому традиційно розглядається в сучасному світі як найточніший показник розвиненості правових засад,

основним критерієм усвідомлення та сприйняття конкретним соціумом цінностей правової держави, громадянського суспільства [3, с. 11, 12].

Іншими словами, суддя є суб'єктом загальних правовідносин, котрі можуть виникати між ним і державою, іншими суб'єктами на основі норм національного (Конституція і закони України) і міжнародного (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права і т. д.) права. Адже, незважаючи на обіймання посади носія судової влади, людина продовжує нести загальні (конституційні) обов'язки та інші обов'язки, що впливають, наприклад, із шлюбно-сімейних, майнових правовідносин, або може займати будь-які інші соціальні позиції як повноправний громадянин, член певного суспільства. За справедливим зауваженням Л. С. Халдєєва, цілком відокремити суддю від його справ, не пов'язаних із суддівськими функціями, не є ні можливим, ні розумним. Суддя не повинен бути ізольований від суспільства, в якому він живе [4].

Такої позиції дотримується більшість учених, які розглядають правовий статус як складну, збірну категорію, що відображає весь комплекс взаємозв'язків людини із суспільством, державою, колективом, оточуючими людьми.

Таким чином, як бачимо, категорія “правовий статус судді” дозволяє окреслити рамки певних правових можливостей, свободи поведінки особи, наділеної правом вирішувати всі правові спори та конфлікти, що виникають у державі. Від інших суб'єктів суддю відрізняє те, що він є посадовою особою судової влади. Саме ця особливість його соціальної ролі, професійної функції і визначає правову природу, а відтак і зміст правового статусу.

Вважаю, що в основу конструювання наукової моделі конституційно-правового статусу судді варто покласти такі положення:

по-перше, конституційно-правовий статус судді не повинен розглядатися поза зв'язку з конституційним статусом людини і громадянина, змістом та обсягом прав, основних свобод і обов'язків, закріплених у Конституції України, що є основою, фундаментом спеціального правового статусу судді;

по-друге, Закон України “ Про судоустрій і статус суддів” наділив суддів статусом посадової особи державної (судової) влади, що свідчить про необхідність урахувати особливості правового становища цієї категорії осіб при визначенні структури і правової природи елементів конституційно-правового статусу судді.

Таким чином, конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції є система загальних, основоположних засад за допомогою якої у Конституції та інших законах визначається фактичне становище судді у державі та суспільстві. Іншими словами, конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції включає норми Основного Закону та інших джерел конституційного права і потребує подальших наукових досліджень з метою розкриття змісту й сутності цієї юридичної категорії.

Важливим аспектом дослідження конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції є аналіз його структури. Що ж до структури конституційно-правового статусу суб'єктів конституційно-правових відносин, то серед правознавців не існує єдності в поглядах на номенклатуру його основних складових елементів. Так, прибічники вузького підходу відносять до таких елементів лише права і обов'язки, іноді компетенцію суб'єктів конституційного права і розглядають дане явище у якості одного з головних засобів впливу конституційного права на суспільні відносини. Наприклад, правознавець В. Й. Лучин вбачає найважливішою особливістю правового статусу суб'єктів конституційного права у тім, що вони інтегрують ті права і обов'язки суб'єктів, що відповідають їх соціальній ролі в механізмі здійснення народовладдя, відображають спільність цільового призначення, єдність юридичних якостей учасників конституційних відносин, тобто те, що об'єднує різноманітні види суб'єктів цієї галузі права в цілісну систему [5].

Для забезпечення глибокого і всебічного розуміння конституційно-правового статусу судді необхідно чітко теоретичне визначення і детальне закріплення в національному законодавстві всіх структурних елементів, що становлять зміст цієї правової категорії.

При визначенні структури конституційно-правового статусу судді ми виходимо з того, що, по-перше, “конституційно-правовий статус судді” (далі – статус судді) є система загальних, основоположних засад, тобто має свою структуру і зміст. По-друге, всі структурні елементи даного явища повинні бути логічно взаємопов’язані. І, по-третє, кожний із структурних елементів статусу судді має бути чітко конкретизований.

В юридичній літературі відсутня єдність підходів до визначення структури досліджуваного поняття. Так, В. О. Кряжков у зміст конституційно-правового статусу судді включає вимоги, що висуваються до суддів, їхні права й обов’язки [6, с. 54]. Л. О. Сергієнко як складові елементи статусу носія судової влади виділяє права, обов’язки, а також відповідальність, яка обумовлюється займаною посадою. Інші вчені вирізняють більш широке коло елементів, що становлять зміст конституційно-правового статусу посадової особи судової влади. Наприклад, О. М. Костюков включає до їх числа правосуб’єктність, завдання, які вирішуються згідно з посадою, основні функції, права й обов’язки, гарантії, правові форми діяльності, порядок взаємовідносин за посадою, відповідальність. В. М. Розенфельд і Ю. М. Старілов до структурних елементів цього поняття відносять: принципи служби; найменування посадової особи, її місце в ієрархії посад; ранги і спеціальні звання; умови прийому на службу та порядок її проходження; посадові права й обов’язки; функції і повноваження, правові форми і методи їх реалізації; службову дисципліну; заохочення і відповідальність; умови служби; пільги, гарантії і компенсації [7, с. 84-86]. При цьому необхідно уточнити склад таких понять, як “конституційний статус”, “конституційно-правовий статус”, “правовий або юридичний статус”.

Так, конституційний статус, на думку вчених-юристів, складається з нормативних характеристик суб’єкта правовідносин. Для суб’єктів одного типу він являється загальним, однотипним, рівнозначним, стабільним. А конституційно-правовий статус – більш ширше поняття. Він включає норми не тільки конституції, а й інших джерел конституційного права. Тому такий статус

більш різносторонній за своїм складом, враховуючи ознаки суб'єкта, і йому непритаманні однотипність та уніфікація.

Найбільш широка характеристика суб'єкта правовідносин закладена в понятті його правового або юридичного статусу. Такий статус є видовим. Він завжди конкретний, різносторонній, детальний та динамічний. Його основу майже завжди складають конституційно-правові норми, фундаментальні та найбільш значні положення, які формалізуються в конституційному та конституційно-правовому статусах як складових частинах структури правового статусу.

Розглянемо точку зору Н. А. Богданової, щодо визначення самого поняття конституційно-правового статусу. Так, на її думку, – *це* конструкція, що поєднує нормативні характеристики, теоретичні уявлення і практику реалізації правових приписів. Умовно вона його називає доктринальним статусом. Як результат теоретичного відокремлення, такий статус, на її думку, стає науковою категорією, і до кінця розкриває сутність і зміст правового стану того чи іншого суб'єкта конституційно-правових відносин [8].

Як відомо, судді судів загальної юрисдикції є одним із важливих суб'єктів конституційно-правових відносин. На користь їх особливого конституційно-правового статусу свідчить хоча б той факт, що цей статус визначається декількома статтями Конституції України, а саме ст. ст. 126, 127, 129, 130, 131 Р. VIII “Правосуддя” Основного Закону. Тобто, фактично шість із восьми статей Р. VIII Конституції України “Правосуддя” прямо чи опосередковано визначають конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції [9].

Зазначимо, що визначення поняття судді та правового статусу судді різняться за своїм змістом і сутністю. Вони співвідносяться як “юридичне поняття” і “юридична категорія”. Правовий статус судді включає поняття судді, але є більш складною та багатоаспектною юридичною категорією. Утім, у юридичній літературі поняття судді та юридична категорія правового статусу суддів судів загальної юрисдикції часто ототожнюються.

В. Т. Малярєнко визначає статус суддів як визначені законом правові засади, які регламентують принципи та гарантії діяльності суддів, їх повноваження та обов'язки, порядок обрання (призначення) на посаду, зупинення повноважень та звільнення з посади, підстави притягнення суддів до юридичної відповідальності, заходи їх державного і соціального захисту [10]. На нашу думку, таке визначення досить повно та всебічно розкриває зміст категорії правового статусу суддів судів загальної юрисдикції через систему основних елементів, що утворюють цю категорію. Втім, існують й інші погляди на детермінацію поняття суддів.

Зокрема, Ю. М. Тодика писав, що професійними судьями є громадяни, які відповідно до Конституції України призначені чи обрані судьями і займають штатну суддівську посаду в одному із судів передбачених Законом України “Про судоустрій і статус суддів” [11].

На думку Л. М. Москвич, С. В. Подкопаєва і С. В. Прилуцького, зміст службової ролі судді становить обов'язок здійснювати функцію соціального контролю в умовах виникнення конфлікту між окремими членами суспільства, між ними та державою, конфліктів у будь-якій сфері життєдіяльності людини, яка врегульована правом. Ефективне здійснення цієї соціальної функції передбачає надання судді певних можливостей, що одержали нормативне закріплення. Сукупність таких можливостей, на думку вчених, і становить зміст правового статусу судді [12].

Проаналізувавши нормативні положення чинного законодавства, що визначають поняття судді загального суду та відповідні дослідження вчених-правознавців, можна зробити висновок, що поняття судді та правовий статус судді суду загальної юрисдикції суттєво відрізняються. Поняття судді суду загальної юрисдикції визначає особу, яка є носієм судової влади, тоді як правовий статус суддів судів загальної юрисдикції розкриває зміст поняття судді через призму його правосуб'єктності, прав і обов'язків, юридичної відповідальності та гарантій.

Правовий статус судді судів загальної юрисдикції є сукупністю юридичних елементів (правосуб'єктність судді, його права та обов'язки,

функції, відповідальність, гарантії діяльності), що визначають сутність і зміст діяльності судді суду загальної юрисдикції відповідно до чинного законодавства.

Як і будь-якій іншій юридичній категорії, правовому статусу суддів судів загальної юрисдикції властиві кваліфікуючі ознаки, що дозволяють відмежовувати її від правового статусу інших органів та посадових осіб державної влади чи місцевого самоврядування.

Правовий статус судді суду загальної юрисдикції, як вказують Л. М. Москвич, С. В. Подкопаєв, С. В. Прилуцький, характеризує обсяг правових можливостей, певну міру свободи поведінки носія судової влади. За своєю сутністю він є спеціальним різновидом професійного статусу, оскільки йдеться про виняткові правові можливості посадової особи судової влади, якій надаються відповідні правові можливості для ефективного здійснення професійної діяльності. Позаслужбова роль судді нічим не відрізняється від соціальних ролей будь-якого іншого представника соціуму [13].

Що ж до кваліфікуючих ознак, то, по-перше, суддя судів загальної юрисдикції є окремою, самостійною особою незалежно від того, здійснює він правосуддя одноособово чи у складі колегіального органу. При цьому, посаду судді судів загальної юрисдикції має право обіймати не будь-яка фізична особа, а виключно громадянин України. По-друге, суддя судів загальної юрисдикції є державною службовою особою, тобто особою, яка професійно здійснює функції представника державної судової влади на постійній основі. Як і будь-яка інша службова особа, суддя наділений певним обсягом повноважень і в їх межах має право здійснювати дії, що породжують, змінюють або припиняють конкретні правовідносини. На суддів судів загальної юрисдикції поширюється дія Закону України “Про державну службу” від 16 грудня 1993 р. (зі змінами й доповненнями), зокрема, положення ст. 1 про державну службу в Україні та ст. 2 про посаду і посадову особу [14]. Отже, державна служба в Україні, яку здійснюють судді судів загальної юрисдикції – це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах судової влади щодо практичного виконання завдань і функцій держави у сфері правосуддя та одержують

заробітну плату за рахунок державних коштів. По-третє, відповідно до ст. 126 Конституції України, судді судів загальної юрисдикції при здійсненні правосуддя незалежні і недоторканні й підкоряються лише закону.

По-четверте, судді судів загальної юрисдикції здійснюють свою діяльність виключно у формі цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства. Конституційне правосуддя здійснюється суддями Конституційного Суду України. Судді судів загальної юрисдикції також не можуть здійснювати ніяких інших функцій держави, окрім функції правосуддя.

По-п'яте, судді судів загальної юрисдикції набувають свій правовий статус після призначення або обрання. При формуванні суддівського корпусу судів загальної юрисдикції застосовується комбінована процедура. Відповідно до ч. 1 ст. 61 Закону України “ Про судоустрій і статус суддів ”, перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України на підставі рекомендації відповідної кваліфікаційної комісії суддів за поданням Вищої ради юстиції. Усі інші судді обираються безстроково Верховною Радою України на підставі рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за поданням Голови Верховного Суду України (голови відповідного вищого спеціалізованого суду).

Від ознак правового статусу суддів судів загальної юрисдикції слід відмежовувати склад цього статусу, тобто сукупність юридичних елементів, зміст яких розкриває сутність правового статусу суддів судів загальної юрисдикції. Елементи правового статусу суддів судів загальної юрисдикції дають уявлення про їх функціонування в межах механізму реалізації системи функцій судів загальної юрисдикції. Ці елементи є своєрідним юридичним інструментарієм, що визначає ефективність роботи механізму функціонування судової влади в Україні.

Як і у випадку з поняттям правового статусу суддів судів загальної юрисдикції, питання про складові елементи цього статусу продовжує залишатися дискусійним для вітчизняної та зарубіжної конституційно-правової думки. Так, В. О. Кряжков до змісту правового статусу судді загалом відносить ті вимоги, що висуваються до суддів, їхні права і обов'язки. Л. О. Сергієнко

вважав складовими елементами статусу носія судової влади права, обов'язки, а також відповідальність, що обумовлюється посадою. М. В. Вітрук відносить до елементів правового статусу судді права й обов'язки особи, призначеної на цю посаду; правові принципи, що відображають взаємовідносини між суддею, суспільством і державою, а також гарантії, що забезпечують використання прав і виконання обов'язків судді [15].

На думку Л. М. Москвич, С. В. Подкопаєва і С. В. Прилуцького, правовий статус судді представлений наступними елементами: службові права й обов'язки судді; повноваження судді; правосуб'єктність судді.

Більше того, є і більш поширені тлумачення складу елементів правового статусу суддів судів загальної юрисдикції. Зокрема, В. Т. Маляренко відносить до елементів правового статусу суддів принципи та гарантії діяльності суддів, їх повноваження та обов'язки, порядок обрання (призначення) на посаду, зупинення повноважень та звільнення з посади, підстави притягнення суддів до юридичної відповідальності, заходи їх державного і соціального захисту.

Наведені точки зору вчених-правознавців щодо складу правового статусу судді суду загальної юрисдикції заслуговують на увагу. Разом з тим номенклатура складових елементів правового статусу судді суду загальної юрисдикції потребує уточнення й конкретизації. Надто поширене, розмите коло цих елементів ускладнює розуміння змісту правового статусу судді судів загальної юрисдикції.

Проведення судової реформи в Україні сприяло формуванню якісно нової системи судів загальної юрисдикції та вдосконаленню порядку здійснення судочинства в Україні. Водночас реалізація судової реформи в Україні виявила і низку суттєвих недоліків національної системи правосуддя. Зокрема, потребує переосмислення питання щодо конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції.

На мій погляд, найбільш близьким до правильного визначення структури конституційно-правового статусу судді, які формалізовані в нормах конституційного права запропонувала Н. А. Богданова, що дає змогу чіткіше визначити особливості правового становища носіїв судової влади. Це:

- 1) місце суб'єкта у суспільстві та державі, його соціально-політична роль і призначення;
- 2) загальна правоздатність, як підстава для залучення того чи іншого суб'єкта, що виступає у відповідній правовій якості, до конституційно-правових відносин;
- 3) права і обов'язки й відповідальність;
- 4) гарантії стабільності та реальності.

Беручи за основу думку Н. А. Богданової, можна запропонувати в якості основних структурних елементів конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції в Україні такі:

- 1) правосуб'єктність суддів судів загальної юрисдикції;
- 2) права та обов'язки суддів судів загальної юрисдикції;
- 3) принципи діяльності суддів судів загальної юрисдикції;
- 4) гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції.

Проаналізувавши правову природу статусу суддів судів загальної юрисдикції в механізмі здійснення правосуддя в Україні, можна зробити висновок, що суддя є центральним суб'єктом судової влади. Саме судді судів загальної юрисдикції безпосередньо реалізують основні функції правосуддя, і від рівня їхнього правового статусу залежить авторитет судової влади та ефективність здійснення правосуддя в Україні.

На основі дослідження конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції, як важливого елементу механізму забезпечення функціонування судів загальної юрисдикції, можна зробити такі висновки:

1. Судді судів загальної юрисдикції є основною, ключовою ланкою механізму реалізації системи функцій судів загальної юрисдикції. Їх правовий статус спрямований на забезпечення ефективності реалізації судами загальної юрисдикції судової влади загалом.

2. Суддя суду загальної юрисдикції – це призначена чи обрана посадова особа органу судової влади, яка одноосібно, чи колегіально здійснює правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства на оплачуваній основі.

Конституційно-правовий статусу суддів судів загальної юрисдикції - система загальних, основоположних засад за допомогою якої у Конституції та інших законах визначається фактичне становище судді у державі та суспільстві.

Література:

1. Серета А. М. Судова система Української держави (1918 р.) / А. М. Серета, О. В. Серета // Вісник Запорізького державного ун-ту : зб. наукових статей. – Запорізький державний ун-т, 2004. – С. 26–29. – (Юридичні науки).
2. Словарь иностранных слов [редакция филолог. словарей русского языка]. – [15-е изд., доп.]. – М. : Русский язык, 1998. – 608 с.
3. Абросимова Е. Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы / Абросимова Е. Б. – М. : Ин-т права и публ. политики, 2002. – 160 с.
4. Халдеев Л. С. Судья в уголовном процес се : практ. пособие / Л. С. Халдеев. – М. : Юрайт, 2000. – 501 с.
5. Лучин В. О. Конституционные нормы и правоотношения / В. О. Лучин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1998. – 264 с.
6. Кряжков В. О. Конституционное правосудие в субъектах Российской Федерации (правовые основы и практика) / В. О. Кряжков. – М. : Формула права, 1999. – 768 с.
7. Розенфельд В. Г. К вопросу о понятии и правовом статусе должностного лица / В. Г. Розенфельд, Ю. Н. Стариков // Правовая наука и реформа юридического образования. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1995. – Вып. 1. – С. 84–86.
8. Богданова Н. А. Система науки конституционного права / Богданова Н. А. – М. : Наука, 2001. – 256 с.
9. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1996. – 80 с.
10. Маляренко В. Т. Статус суддів : Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Шемшученко Ю. С. (гол. ред.) та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5. П–С. – 2003. – 733 с.

11. Закон України “Про судоустрій і статус суддів ” від 07.07.2010 р. № 2453-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, / № 41-42; № 43; № 44-45 – Стор. 1468, стаття 529.
12. Москвич Л. М. Статус суддів: питання теорії та практики : монографія / Москвич Л. М., Подкопаєв С. В., Прилуцький С. В. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2004. – 360 с.
13. Там само.
14. Закон України “Про державну службу” / Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490 (зі змінами і доповненнями).
15. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс : [учеб. пособ. для вузов] / Витрук Н. В. – М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 456 с.